

Конфесійно-політичний розвиток Нижньосаксонських міст у 20-60-х р. XVI ст.

Каріков С. А.

Статтю присвячено конфесійно-політичному розвитку міст Нижньої Саксонії за доби раннього Нового часу. Проаналізовано соціальні суперечності серед городян, відносини між герцогською та міською владою. Визначено, що в другій половині XVI ст. у конфесійно-політичному житті нижньосаксонських міст утвердилася система лютеранської ортодоксії.

Ключові слова: Реформація, конфесіоналізація, Нижня Саксонія, місто, бюргер, церква.

Каріков С. А. Конфессионально-политическое развитие нижнесаксонских городов в 20–60-х г. XVI в. Статья посвящена конфессионально-политическому развитию городов Нижней Саксонии в период раннего Нового времени. Проанализированы социальные противоречия среди горожан, отношения между герцогской и городской властью. Определено, что во второй половине XVI в. в конфессионально-политической жизни нижнесаксонских городов утвердилась система лютеранской ортодоксии.

Ключевые слова: Реформация, конфессионализация, Нижняя Саксония, город, бюргер, церковь.

Karikov S. A. Confessional-Political Development of Lower Saxon Cities in 20–60th of the XVIth century. The article is devoted to religious and political development of Lower Saxon cities in the Early Modern Age. The social contradictions among the citizens, the relationship between dukes and cities are analyzed. It is defined that a system of Lutheran orthodoxy has established in confessional-political life of Lower Saxon cities in the second half of the XVIth century.

Key words: Reformation, confessionalization, Lower Saxony, city, burgher, church.

Фундаментальною складовою розвитку німецького суспільства раннього Нового часу є конфесіоналізація, що стала історичним продовженням реформаційних подій. Її зміст визначався різноманітними процесами: змінами соціальної структури, економічними трансформаціями, політичною боротьбою, церковними реформами, становленням нової системи освіти. Усі вони були нерозривно пов'язані з розвитком міст.

На наш погляд, характеризуючи вплив конфесіоналізації на міське життя, доцільно звернутися до подій історії не лише окремих центрів, а й цілих регіонів. Подібну спробу здійснюють, зокрема, Х. Шиллінг і Г. Р. Шмідт, які роблять низку важливих зауважень щодо ролі міст Німеччини в процесі конфесіоналізації [22; 23], однак стислий обсяг їх праць не дозволяє вважати питання вичерпаним.

До територій Німеччини, у яких розвиток міст у XVI ст. був позначений численними конфесійно-політичними суперечностями, належить Нижня Саксонія. Розбіжності оцінок становища нижньосаксонських міст протягом раннього Нового часу визначають актуальність звернення до ключових характеристик їх конфесійно-політичного розвитку. У сучасній історіографії вплив конфесіоналізації на цей регіон переважно розглядається в працях, присвячених розвитку окремих міст (Брауншвейга, Хільдесхайма) [16; 20]. Це зумовлено територіальною роздробленістю земель, які за відсутності єдиної централізованої держави перебували в складі різних державних утворень (герцогств Брауншвейзько-Вольфенбюттельського, Брауншвейзько-Люнебурзького). Значний фактичний матеріал, що міститься в зазначених дослідженнях, потребує подальшого узагальнення, яке дасть змогу зробити висновки стосовно головних тенденцій розвитку міст Нижньої Саксонії протягом раннього Нового часу.

Поширення ранньої Реформації в нижньосаксонських землях, подібно до інших територій Священної Римської імперії, почалося саме в містах [15, S. 118]. На цьому етапі основними засобами утвердження реформаційних принципів стали впровадження євангелічної проповіді й інших змін у

порядку богослужіння, що передбачали викорінення римсько-католицької меси [8, S. 110-111]. Варто зазначити, що проповідь була складовою і римсько-католицького богослужіння, проте в середні віки її було зведено до переказу німецькою мовою текстів Біблії, виголошуваних латиною [2, с. 53]. Відповідно вона не становила основної частини богослужіння, а проповідник у католицькій ієрархії був особою, цілковито підпорядкованою парафіяльному священикові. За часів Реформації становище докорінним чином змінилося: євангелічні проповідники розпочали обговорення важливих проблем церковного культу, вирішувати які пропонували на засадах Священного Писання.

Основну частину аудиторії, до якої була звернена євангелічна проповідь, становили бюргери. У 20-х рр. XVI ст. бюргерство нижньосаксонських міст постало основною силою, яка підтримала Реформацію всупереч політиці патриціату. На той час у деяких центрах патриціанські осередки настільки занепали, що не відігравали будь-якої ролі [3, с. 102]. Проте в деяких нижньосаксонських містах поширення Реформації стримувалося політикою влади. Так, у Хільдесхеймі міська Рада у квітні 1524 р. ухвалила заборону виголошування євангелічних проповідей і виконання лютеранських духовних пісень, що було підтверджено й пізнішими мандатами [17, S. 110].

На території Нижньої Саксонії найраніше – в першій половині 20-х рр. XVI ст. – євангелічний рух розгорнувся в Брауншвейзі. Це місто на той час було найбільшим у регіоні: в ньому мешкало близько 20 тис. городян [7, S. 22]. Перші євангелічні проповідники, які виступили перед міським населенням (Готшалк Крузе – у 1522–1523 рр., Ульріх Гросскопф і Курт Гротеваль – у 1524–1525 рр.), через переслідування герцогської та церковної влади змушені були залишити Брауншвейг. Проте їх виступи спричинили поширення реформаційних ідей серед бюргерів: вони стали брати участь в євангелічному богослужінні (з 1526 р. воно почало відправлятися євангелічними проповідниками в парафіяльних церквах, незважаючи на заборони). Крім того, бюргери виступили з вимогами причащення під двома видами і скасування постів [20, S. 126].

Перетворення в конфесійній сфері відбувались у зв'язку зі зростанням соціально-політичної активності бюргерства. Так, у програмі мешканців Хагена (одного з районів Брауншвейга), висунутій на розгляд міської Ради навесні 1528 р., заклики до реформування церковного культу поєдналися із вимогами запровадження «спільної каси», визнання права общини запрошувати проповідника, здійснення перетворень у школах [10, S. 52]. Вимоги хагенських бюргерів свідчить про оформлення програми «бюргерської Реформації» [5, р. 63-97], які відбивала позиції середніх верств німецького суспільства.

У 1528 р. відомим віттенберзьким реформатором Йоганном Бугенхагеном було розроблено євангелічний статут Брауншвейга, який узагальнив принципи Реформації з метою їх впровадження в церковній та шкільній сферах. Ці події К. Юргенс характеризує як «Реформацію низів», підкреслюючи активність бюргерства в здійсненні перетворень. Дослідник зазначає, що Реформація, наслідком якої стали масштабні суспільні зміни, не супроводжувалася дестабілізацією соціально-політичної ситуації. Однак відсутність політичних вимог у Брауншвейзькому церковному статуті, на якій наголошує К. Юргенс [9, S. 21], не свідчить про відсутність впливу цього документа на політичне життя міста. Бюргерство прагнуло закріпити перетворення, розширивши свою участь в управлінні містом.

Наслідком зростання політичної активності мешканців Брауншвейга стали зміни в складі міської адміністрації. У листопаді 1529 р. 22 члени колишньої Ради на вимогу городян були звільнені з посад як «папісти». У новому складі Ради ширше було представлено бюргерство: 15 з 30 нових ратманів належали до родин, представники яких раніше не обиралися на ці посади [24, S. 290]. Усунені з посад члени Ради представляли патриціат – родини брауншвейзьких купців і заможних цехових майстрів [25, S. 32]. Як уперше обрані ратмани, так і більшість членів Ради, які зберегли посади, були прибічниками євангелізму [24, S. 285]. Ці зміни визначили подальшу активну участь Ради Брауншвейга в євангелічному русі.

На межі 20–30-х рр. XVI ст. Реформація поширилася в іншому нижньосаксонському місті – Геттінгені. Першим її виявом дослідники вважають виступ прибічників евангелізму на день св. Варфоломія – 24 серпня 1529 р. За деякий час до того в місті спалахнула епідемія чуми, й учасники католицької процесії, які вирушили до церкви св. Павла, зустрілися з групою городян, які виконували лютеранські духовні пісні і відмовилися виконати вимогу бургомістра припинити співи, незважаючи на загрозу покарання. Надалі в Геттінгені розпочалися евангелічні проповіді, виголошені Фрідріхом Хювенталем – колишнім домініканським монахом із Ростока. Перше легітимне евангелічне богослужіння відбулося в місті 24 жовтня 1529 р. Гасла Реформації знайшли відгук у середовищі ремісників, всупереч консервативним позиціям міської Ради [20, S. 492-497].

Виданий у 1531 р. Геттінгенський церковний статут відбив низку вимог бюргерства. Зокрема, у цьому документі, передмову до якого написав сам Лютер, мова йшла про створення «спільної каси», реформування шкільної програми на засадах евангелізму. У Геттінгенському статуті було сформульовано вимогу доручити відправу богослужіння в усіх парафіях міста «гідним проповідникам» [6, S. 906-915]. Можна вважати, що згадана вимога була висунута від імені всієї бюргерської общини.

Утвердження Реформації дало змогу владі Брауншвейга й Геттінгена приєднатися до Шмалькальденського союзу, що об'єднав сили протестантських територіальних правителів і міст. Заснування цієї організації в 1531 р. позначає важливий поворот у ході Реформації – завершення боротьби між прибічниками Вормського едикта та евангелізму і початок становлення «політичного протестантизму» в німецьких землях [9, S. 22].

Вступ до Шмалькальденського союзу дав змогу закріпити принципи евангелізму у Брауншвейзі й Геттінгені, поширивши їх і на інші нижньосаксонські міста. У 1531 р. відбулось утвердження Реформації в Люнебурзі. Герцог Ернст Люнебурзький ще в 20-х рр. XVI ст. виявив підтримку евангелізму. Зокрема, він надав притулок вигнаному з Брауншвейга Готшалку Крузе, який з 1524 р. став проповідником при дворі герцога, розпочавши евангелічне

богослужіння в регіоні [27, S. 24]. Підтримка Реформації відповідала інтересам герцога, зацікавленого в посиленні впливу на інші стани для зміцнення власної влади [8, S. 111]. У 1534 р. було розпочато виголошення євангелічної проповіді в Ганновері. Надання дозволу з боку князівської влади було забезпечене грошима, зібраними серед бюргерів [13, S. 27]. 1536 р. став часом прийняття євангелічного церковного статуту Ганновера. Цей документ віддзеркалив посилення контролю світської влади за церквами та школами шляхом участі службовців у регулярних візитаціях. Було передбачено, що призначення й усунення проповідників суперінтендент здійснює за погодженням із бургомістром [11, S. 1004].

Становище міст, які підтримали євангелізм, ускладнювалося через позиції брауншвейзько-вольфенбюттельської правлячої династії. Герцог Генріх Молодший, який був рішучим противником Реформації, намагався викоринити євангелічний вплив у регіоні. Його тиск на Брауншвейг і Гослар зумовив звернення магістратів до Шмалькальденського союзу. За допомогою цієї організації в 1542 р., після вигнання Генріха, на території герцогства була запроваджена Реформація.

У 1542 р. євангелічне віросповідання утверджується в Хільдесхеймі – місті, яке до того було єпископською резиденцією. Вирішальну роль у цьому успіху лютеранства також відіграло бюргерство: запровадження євангелізму, здійснене за підтримки новообраної міської Ради, визначається дослідниками як «общинна Реформація» [14, S. 67]. А. Шпренглер-Руппенталь, аналізуючи зміст Хільдесхеймського церковного статуту 1542 р., приділяє увагу питанню: хто саме відповідав за призначення євангелічних проповідників у місті? Дослідниця відносить ужитий у тексті статуту займенник «ми» до бюргерської громади, яка, слухаючи євангелічну проповідь, згуртувалась у єдине ціле і протиставляла себе «ворогам Євангелія» – католицькому духовенству [26, S. 394-396].

Після поразки євангелічного угруповання у Шмалькальденській війні 1546–1547 рр. Генріх Молодший зумів відновити свою владу над Брауншвейзько-Вольфенбюттельським герцогством. Однак в умовах, коли

евангелічне вчення здобуло масову підтримку, повна реставрація католицизму виявилася неможливою. Зокрема, Хільдесхейм за Аугсбурзьким інтеримом 1548 р. був визнаний містом, у якому могли відправлятися як евангелічне, так і католицьке богослужіння [15, S. 151].

На межі 40–50-х рр. XVI ст. герцогська влада розгорнула активну боротьбу проти евангелічних сил Брауншвейга. Генріх Молодший не полишав спроб силоміць підпорядкувати місто. З цією метою в середині липня 1550 р. його війська розпочали облогу, яку, проте, вимушені були зняти на початку вересня того ж року. Друга облога Брауншвейга, що відбувалась у вересні – жовтні 1553 р., також не забезпечила герцогу перемоги. Імовірно, припинення бойових дій було пов'язане зі зверненням до Генріха католицьких князів Франконії, які в той час вели боротьбу із протестантськими військами і потребували військової підтримки [1, с. 378].

20 жовтня 1553 р. між герцогом і Радою Брауншвейга був укладений мирний договір. Хоча місто визнало герцога та його спадкоємців як територіальних князів, взявши зобов'язання сплатити 80 тис. талерів штрафу і повернути Генріху 12 гармат, захоплених під час Шмалькальденської війни, у справах релігії було закріплене принципове нововведення: Брауншвейг зберіг свободу віросповідання до скликання загальнонімецького Собору, а також право призначення священнослужителів до парафіяльних церков. До того ж герцог Генріх відмовився від спроб відновити католицьке богослужіння в штифті св. Власія [21, S. 125-129].

Р. Модерхак, оцінивши зміст договору як взаємну поступку учасників конфлікту, зазначає, що багато питань залишилися не вирішеними, не роблячи загального висновку щодо значення угоди [18, S. 44]. На нашу думку, саме договір 1553 р. визначив завершення конфлікту між міською адміністрацією й територіальною владою. Зберігши статус-кво в політичних відносинах із герцогом, у релігійній сфері Брауншвейг завдяки припиненню воєнних дій досягнув визнання принципів Реформації. Дія евангелічного статуту 1528 р. у межах міста була підтверджена. Укладання релігійного Аугсбурзького

миру 1555 р. остаточно зафіксувало в Брауншвейзі свободу євангелічного віросповідання [15, S. 124].

Після смерті Генріха Молодшого в 1568 р. його наступником став герцог Юліус, який надав підтримку лютеранству. Після візитації територій наступного року було укладено євангелічний статут Брауншвейзько-Вольфенбюттельського герцогства [12]. Але офіційне визнання герцогом Юліусом лютеранства певною мірою ускладнило політичне становище Брауншвейга: адже подальша боротьба міста за автономію в умовах релігійної гомогенності общин і територій стала фактично безнадійною справою [4, с. 283].

Прийняття Брауншвейзько-Вольфенбюттельського церковного статуту 1569 р., на нашу думку, позначає початок нового етапу конфесіоналізації в нижньосаксонських містах – утвердження лютеранської ортодоксії. Її ознакою є чітка офіційна регламентація діяльності церковних інституцій і посадових осіб (суперінтендентів, ад'юторів та ін.). Загальний напрям євангелічних перетворень на цей час визначала територіальна адміністрація [16, S. 323-324]. Подібне становище закріплюється як в імперських містах, так і в тих, які були розташовані в межах володінь територіальних правителів.

Отже, перебіг конфесійно-політичної боротьби в містах Нижньої Саксонії визначався передусім специфікою умов, у яких перебувало міське населення. Якщо в 20-х рр. XVI ст. активна участь бюргерства в євангелічному русі дозволяє вести мову про здійснення «общинної Реформації», то надалі провідне становище в здійсненні політики конфесіоналізації в регіоні посіли владні інститути. У другій половині XVI ст. у конфесійно-політичному житті нижньосаксонських міст утвердилася система лютеранської ортодоксії, юридичне оформлення якої відбулося після приходу до влади брауншвейзько-вольфенбюттельського герцога Юліуса. Перспективи дослідження проблеми вбачаємо в характеристиці соціальних інститутів, діяльність яких визначала конфесійно-політичну ситуацію в нижньосаксонських містах у 70–90-х рр. XVI ст.

Примітки

1. *Бецольд Ф. фон.* История Реформации : В 2 тт. / Ф. фон Бецольд. – СПб., 1900. – Т. 2.
2. *Голубкин Ю. А.* Мартин Лютер и реформирование мессы / Ю. А. Голубкин // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. – 2001. – № 526: Історія. – Вип. 33.
3. *Дятлов В. О.* Реформи і Реформація у Німеччині (XV–XVI століття) / В. О. Дятлов. – Чернігів, 2010.
4. *Прокопьев А. Ю.* Германия в эпоху религиозного раскола. 1555–1648 / А. Ю. Прокопьев. – СПб., 2008.
5. *Blickle P.* Communal Reformation. The Quest for Salvation in Sixteenth-Century Germany / P. Blickle. – Boston, 1992.
6. *Christlike ordeninge der Stadt Göttingen... 1531* / E. Sehling [Hg.] // Die evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts. – Tübingen, 1957. – Bd. 6. – Hbd 2.
7. *Hamm B.* Bürgertum und Glaube. Konturen der städtischen Reformation / B. Hamm. – Göttingen, 1996.
8. *Hauschild W.-D.* Lehrbuch der Kirchen- und Dogmengeschichte / W.-D. Hauschild. – Gütersloh, 2005. – Bd. 2.
9. *Jürgens K.* Phasen der Reformation in der Braunschweigischen Landeskirche / K. Jürgens // Das Reformationsjahr 1542 im Lande Braunschweig. – Braunschweig, 1993.
10. *Jürgens K.* Die Reformation in der Stadt Braunschweig von den Anfängen bis zur Annahme der Kirchenordnung / K. Jürgens // Die Reformation in der Stadt Braunschweig. 1528–1978. – Braunschweig, 1978.
11. *Kirchenordnung der statt Hannover durch D. Urbanum Regium* / E. Sehling [Hg.] // Die evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts. – Tübingen, 1957. – Bd. 6. – Hbd 2.
12. *Kirchenordnung unser, von Gottes genaden Julii, herzogen zu Braunschweig und Lüneburg... 1569* / E. Sehling [Hg.] // Die evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts. – Tübingen, 1955. – Bd. 6. – Hbd 1.

13. *Kirchner H.* Reformationsgeschichte von 1532–1555/1566: Festigung der Reformation; Calvin; katholische Reform und Konzil von Trient / H. Kirchner. – Berlin, 1987.
14. *Klingebiel T.* Die Hildesheimer Reformation des Jahres 1542 und die Stadtgeschichte: eine Ortsbestimmung / T. Klingebiel // Hildesheimer Jahrbuch. – 1992. – Bd. 63.
15. *Krumwiede H.-W.* Kirchengeschichte Niedersachsens / H.-W. Krumwiede. – Göttingen, 1995. – Bd. 1.
16. *Litten M.* Bürgerrecht und Bekenntnis. Städtische Optionen zwischen Konfessionalisierung und Säkularisierung in Münster, Hildesheim und Hamburg / M. Litten. – Hildesheim, 2003.
17. *Mau R.* Evangelische Bewegung und frühe Reformation 1521 bis 1532 / R. Mau. – Leipzig, 2000.
18. *Moderhack R.* Braunschweig – das Bild der Stadt in 900 Jahren : In 2 Bde / R. Moderhack. – Braunschweig, 1985. – Bd. 1.
19. *Moeller B.* Die Reformation / B. Moeller // Göttingen. Geschichte einer Universitätsstadt. – Göttingen, 1987.
20. *Mörke O.* Rat und Bürger in der Reformation. Soziale Gruppen und kirchlicher Wandel in den welfischen Hansestädten Lüneburg, Braunschweig und Göttingen / O. Mörke. – Hildesheim, 1983.
21. *Rehtmeyer P. J.* Antiquitates bzw. Historiae ecclesiasticae inclutae urbis Brunsvigae, oder der berühmten Stadt Braunschweig Kirchen-Historie : In 5 Bde / P. J. Rehtmeyer. – Braunschweig, 1712. – Bd. 3.
22. *Schilling H.* Die Stadt in der frühen Neuzeit / H. Schilling. – München, 1993.
23. *Schmidt H. R.* Konfessionalisierung im 16. Jahrhundert / H. R. Schmidt. – München, 1992.
24. *Spieß W.* Geschichte der Stadt Braunschweig im Nachmittelalter vom Ausgang des Mittelalters bis zum Ende der Stadtfreiheit (1491–1671) / W. Spieß. – Braunschweig, 1966. – Bd. 1.
25. *Spieß W.* Die Ratsherren der Hansestadt Braunschweig. 1231–1671 / W. Spieß. – Braunschweig, 1940.

26. *Sprengler-Ruppenthal* A. Zurreformatorischen Kirchenrechtsbildung / A. Sprengler-Ruppenthal // Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. – 1980. – Bd. 97.
27. *Wrede* A. Ernst der Bekenner, Herzog von Braunschweig und Lüneburg / A. Wrede. – Halle, 1888.

УДК 930.2:392.8 (477.75)«06»

Письма Папы Мартина I как источник о рационе питания жителей византийского Херсона VII в.

Пархоменко М. В.

У статті розглядається інтерпретація повідомлень Папи Мартина I про продовольче становище в Херсоні VII століття. Робиться спроба довести, що Папа в Херсоні помер не від голоду, а від подагри, яка посилилася через недотримання дієти, що виключала споживання білкової їжі - м'яса та риби, найбільш доступного продукту мешканців Херсона. Рацион харчування херсонітів був не вуглецевим, як для більшості людей в середні віки, а білковим, що могло викликати дефіцит тіаміну.

Ключові слова: Візантія, Херсон, листи Папи Мартина I, раціон, харчування, подагра.

Пархоменко М. В. Письма Папы Мартина I как источник о рационе питания жителей византийского Херсона VII в. В статье рассматривается интерпретация сообщений Папы Мартина I о продовольственном положении в Херсоне VII в. Делается попытка доказать, что Папа в Херсоне умер не от голода, а от подагры, усугубившейся несоблюдением диеты, исключавшей потребление белковой пищи – мяса и рыбы, наиболее доступного продукта обитателей Херсона. Рацион